

**ULUSLARARASI İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ MÜZAKERELERİ:
ÇEVRE DUYARLILIĞI MI YOKSA YENİ BİR
ULUSLARARASI REKABET ALANI MI?***

**INTERNATIONAL CLIMATE CHANGE NEGOTIATIONS:
ENVIRONMENTAL CONCERN OR A NEW
INTERNATIONAL COMPETITIVENESS AREA?**

İlhan SAĞSEN**

ÖZ

Çevre konuları popüler olmadan önce daha çok teknik uzmanların ilgi alanına girmesine rağmen, son 30 yıldan beri sıklıkla uluslararası gündemde yer almaktadır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, iklim değişikliği çevre konuları içerisindeki tartışmalarda en önemli konu olarak ortaya çıkmış ve uluslararası toplumun gündemini işgal etmeye başlamıştır. Gerçekten de iklim değişikliği, uluslararası aktörlerin müzakerelerinde uzun süreli ve devamlılık arz eden tartışmaların yaşandığı bir konu olmuştur. Bu bağlamda, bu makale, iklim değişikliği müzakerelerinde, aktörlerin, kendilerine en kazançlı pozisyonu getirecek hamleleri yapan birer satranç oyuncusu gibi davrandıklarına iddia etmektedir. Bu anlamda, uluslararası iklim değişikliği politikası ile kilit aktörlerin küresel iklim müzakerelerindeki pozisyonları arasındaki ilişkiye odaklanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, İklim Değişikliği Müzakereleri, Aktörlerin İklim Değişikliği Müzakerelerindeki Politika ve Pozisyonları, Satranç Oyunu.

* Bu çalışma, "The European Union as a Distinctive Actor in Global Climate Change Policy" başlıklı doktora tezimin bir kısmından faydalanılarak hazırlanmış ve güncellenmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ilhansagsen@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6207-7183>

* Makale Geliş Tarihi: 16.12.2017
Makale Kabul Tarihi: 19.01.2018

ABSTRACT

Environmental topics have appeared more and more frequently on the international agenda over the last three decades although this subject has been drawn attention to technical experts working on this issue before being popular. Since the last half of the 20th century, climate change has been known as the most important issue in the environmental topics and this issue occupied the agenda of international community. Indeed, it is an issue of continuous and long-lasting debates in the negotiations of international actors. Within this context, this article argues that in climate change negotiations, countries act like a chess player who is trying to make moves that will bring the most profitable position. In this sense, the relationship with the international climate change policy and key actors' positions on global climate negotiations will be focused.

Keywords: Climate Change, Climate Change Negotiations, Actors' Policies And Positions in Climate Change Negotiations, Chess Game.

GİRİŞ

Uluslararası alanda çevre tartışmalarının ve çevre politikasının 20. yüzyılın başı itibariyle değerlendirildiğinde sınırlı kaldığı görülmektedir. 1960'lı yıllardan başlayarak, çevre sorunları çerçevesinde nitelendirilen konu önce ulusları aşan daha sonra da küresel boyutta değerlendirilmeye başlanmıştır (Vogler, 2011: 356). Ancak, aslen çevre konuları uluslararası gündemde son 30 yılda daha sıklıkla yer almaya başlamıştır. Bugün, küresel nüfus artışı, artan endüstrileşme, yüksek yaşam standartlarını devam ettirme isteği, insan ihtiyaçlarındaki artış, kaynakların kıtlığı ve bu kıt kaynakların dağılımındaki eşitsizlik çevreyi olumsuz etkileyen öncelikli faktörler olarak gösterilmektedir. Çevre üzerine baskı yapan bu birbirini besleyen genel nitelikli faktörler yanında, artık insanın ekonomik ve sosyal faaliyetleri nedeniyle gerçekleştiği tamamıyla kabul gören iklim değişikliği ve küresel ısınma kaynaklı doğal felaketlerin yaşanması konuyu daha ön plana çıkarmıştır. Buna paralel olarak, hava kirliliği, asit yağmurları, ozon tabakasındaki delik, biyolojik çeşitliliğin kaybı ve iklim değişikliği ana bölgesel ve küresel problemler olarak karşımıza çıkmaktadır (Hoshino, 2010). Bu bölgesel ve küresel nitelikli problemler doğal kaynakların ve çevresel bozulmanın derecesi ve yoğunluğunu büyük ölçüde arttırmıştır. Bu çerçevede, özellikle son 30 yıllık süreç içerisinde, eğer uluslararası güvenlik ve küresel ekonomi dünya

politikasının en önemli iki geleneksel alanını oluşturuyorsa, çevre de üçüncü temel konu olarak ortaya çıkmıştır (Porter ve Brown, 1996).

Yukarıda bahsedilen temel küresel problemler içerisinde iklim değişikliği, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, çevre ile alakalı tartışmalarda en önemli konu haline gelmiştir. İklim değişikliği genel olarak uzun dönemli sıcaklığın istatistiksel dağılımındaki değişiklik olarak tanımlanabilir (Türkeş, 2012: 2). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde (BMİDÇS) yine iklim değişikliği tanımı yapılmıştır. Bu tanıma göre, iklim değişikliği, küresel atmosferin yapısını direk ya da dolaylı olarak bozan insan eylemleri ile ve benzer zaman dönemlerinde gözlemlenen doğal iklim değişkenliğine ek olarak gerçekleşen iklimdeki değişimdir (UNFCCC, 1992: 7). Özellikle çevre politikası bağlamında ise iklim değişikliği çoğu zaman dünya yüzeyindeki hava ve okyanusların ortalama sıcaklıklarındaki artışı ifade eden küresel ısınma kavramına işaret etmektedir (IPCC, 2007: 2). Bu ısınmanın da temel nedeni atmosfere salınan karbondioksit nedeniyle ve fosil yakıtlarının kullanılmasıyla ortaya çıkan sera gazları etkisidir (Oberthür ve Ott, 1999: 3). Bilim adamları yaklaşık iki yüz yıldır, iklim değişikliği ve nedenleri hakkında çalışmaktadır. 19. yüzyılın sonlarına doğru insanoğlunun yaktığı fosil yakıtlar iklimi ısıtabilir tespitiyle Svante Arrhenius, iklim değişikliğine insanların sebep olduğunu düşünen ilk bilim insanıdır. 1930'ların sonlarında, Guy Steward Callendar ilk defa insan kaynaklı küresel ısınmanın gerçekleştiğini iddia etmiştir. Artık 1950'lere geldiği zaman, herkes insanoğlunun çevreyi büyük çapta değiştirebilecek güçte olduğu konusunda hem fikir olmuştu. 1962 yılında yayınlanan ve konusunu 2. Dünya Savaşı sonrası sanayileşme sürecinin çevreye verdiği zararların oluşturduğu Sessiz Bahar (Silent Spring) çalışması genelde uluslararası kamuoyunda özelde de batı dünyasında geniş ses getirerek bir farkındalık yaratmıştır (Erdoğan, 2016: 27). Rachel Carson tarafından yapılan bu çalışma yeni çevreciliğin dönüm noktası olarak gösterilmektedir. Bu çevresel uyanış niteliğindeki çalışma, kullanılan kimyasalların insan ve çevreye olan olumsuz etkilerini ortaya koymuş, ardından da toprak ve su kaynaklarını korumaya yönelik bir hukuki çerçevenin hazırlanması gerekliliğine odaklanmıştır (Carson, 2002). 1970'li ve 1980'li yıllarda ise, iklim üzerine yapılan tartışmalar ozon tabakasındaki bozulma ve asit yağmurlarına odaklanmıştır. 1972 yılında, Stokholm'de Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Çevre Konferansı düzenlenmiştir. Bu konferans, çevre meselelerinin aciliyeti ve önemi konusundaki kamuoyu bilinci ve hükümetlerin ilgisi üzerine yoğunlaşmıştır. Ayrıca konferans birçok katılımcı hükümetin çevre bölümleri kurmalarına ve BM Çevre Programının (UNEP) oluşturulmasına neden olmuştur (Dessler, 2012: 213). 1988 yılında da Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) ve Dünya Meteoroloji Örgütü tarafından 'Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli' (IPCC- Intergovernmental Panel on Climate Change), iklim değişikliği ve bunun

potansiyel sosyo-ekonomik ve çevresel etkileri konusunda bilimsel birikim yaratma amacıyla kurulmuştur (IPCC: Organization). Bu gelişmeler ve araştırmalar ışığında son 30 yıldır, iklim üzerindeki insan etkisi yaygın bir şekilde kabul görmeye başlamıştır ve bu görüş IPCC raporlarında da yansımaları bulmuştur (Dessler, 2012: 213).

Aynı zamanda, bu bilimsel gelişmelere paralel olarak 1980'lerin sonundan itibaren konu hem devletlerin hem de uluslararası toplumun gündemine girmiştir. Soğuk Savaş sonrası iki kutuplu sistemin ortadan kalkmasıyla güvenlik kavramı yeniden tanımlanmış ve güvenliğin kapsamının ve tanımlamalarının değişmesi, iklim değişikliğinin de algılanmasını değiştirmiştir. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) başlayarak dünyaya yayılan tartışmalar sonucunda iklim değişikliği, bu süreçte "güvenlikleştirme" (securitization) çabasına girilmiştir. Yani konu, güvenlikleştirilerek alçak politikadan (low politics) yüksek politikaya (high politics) taşınmıştır. Güvenlikleştirme genel anlamda tüm konularda özelde de iklim değişikliği konusunda "var oluşsal bir tehdite" işaret eder ve böylelikle istisnai önlemlerin alınabilmesine imkân verir (Brauch, 2008: 6). 21.yüzyılın başlarından beri, dünyanın çeşitli bölgelerinde gerçekleşen kuraklıklar, seller, kıtlık ve yangınlar gibi birçok felaket iklim değişiminin uluslararası güvenliğin pratikleri ve algılamaları üzerindeki etkisini arttırmıştır. Buna paralel bir şekilde, devletler de ulusal güvenlikleri ve iklim değişikliği arasında bir köprü kurmaya ve konuyu ulusal ajandalarına dahil etmeye başlamışlardır (Sağsen, 2011: 11-12). Bu bağlamda da, 1980'lerin sonu 1990'ların başlarına geldiği zaman, iklim değişikliği ve etkilerine karşı önlemler alabilmek için uluslararası müzakerelere başlanmıştır.

Uluslararası iklim değişikliği müzakereleri ve aktörlerin pozisyonları bu makalenin temel konusunu oluşturmaktadır. Makalenin temel sorusu, müzakere sürecinde, temel önceliği iklim değişikliği ve küresel ısınmanın yarattığı hali hazırda etkileri hissedilen çevresel bozulmalar konusundaki duyarlılık mı oluşturuyor yoksa enerji ve üretim tipi değişimi gibi bir çok alanla ilişkilendirilebilecek bir konu olan iklim değişikliğinin etkilerini hafifletmek konusunda gerçekleştirilen uluslararası müzakereler ulusal çıkar temelinde hareket edilen yeni bir rekabet alanı mı olmaktadır şekilde formüle edilebilir. Bu soru çerçevesinde, çalışma, genel uluslararası ilişkiler varsayımı olan devletlerin rasyonel davranan aktörler olarak ulusal çıkarlarına göre davranmakta oldukları savının ötesine geçmektedir. Bu anlamda, çalışma, tek bir iklim sistemi içinde bulunan tüm aktör ve paydaşların kendilerini de doğrudan hem ekonomik, hem güvenlik hem de hukuki anlamda etkileyen/etkileyecek bir gerçeklik olan iklim değişikliği konusunda bile birbirlerinin politikalarını göz önünde bulundurarak hamle yapmalarını ve süreci mümkün olduğunca öteleme gayretlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, makalenin temel savı: iklim değişikliği

müzakereleri, aktörlerin küresel öncelik/liderlik mücadelesi yaptıkları ve sürdürüle geldikleri konum ve ekonomik gelişmişlik düzeylerini koruma çabasına girdikleri bir alan halindedir ve bu anlamda, müzakerelerdeki aktörler tıpkı birer satranç oyuncusu gibi kendilerine en çok kazancı getirecek pozisyonu elde edecekleri hamleleri yapmaktadırlar. İklim değişikliği çerçevesinde sıcaklık artışının Paris İklim Anlaşması'nda 2100 yılına kadar 1,5-2 dereceyle sınırlı tutulmaya çalışılacağı hedefi doğrudan konuyu kullanılan enerji tipi ve hatta üretim tipi dönüşümü konusuna bağlamaktadır. Uluslararası ekonomik rekabet altında devletlerin bu tip bir enerji dönüşümü gerçekleştirmesi çok maliyetli, sürdürüle geldikleri konumlarını ve ekonomik refah düzeylerini zedeleyecek bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Enerji kaynaklarının kıt ve asimetrik olduğunu düşündüğümüz zaman bu durum kaynaklara erişim ve kullanım konusunda bir güvenlik algısı ortaya çıkarmaktadır. Bunun da ötesinde enerjinin bir dış politika unsuru haline geldiğini ve bu nedenle de kimi zaman bir hakimiyet meselesi kimi zaman da bir yaşam sorunu olduğunu ortaya koyduğumuzda, iklim değişikliği ile alakalı verilecek her türlü bağlayıcı taahhütün sadece çevre duyarlılığı ile alakalı bir durum olmadığını ve temelde müzakerelerdeki aktörlerin diğer aktörlerin pozisyon ve hamlelerine göre bir tutum sergilediği bir süreç olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu bağlamda, bu makale çerçevesinde öncelikle iklim değişikliği müzakerelerindeki gruplaşmalara değinildikten sonra, müzakereler üç dönem halinde ele alınacaktır. Bu dönemler, "UNFCCC dönemi: 1992-1994", "Kyoto Protokolü dönemi: 1995-2011", "Paris İklim Anlaşması Müzakere dönemi: 2011-2015 ve sonrası" şeklinde gruplandırılabilir. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılarak çalışmanın temel bulguları ortaya konacaktır.

1. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ MÜZAKERELERİNDEKİ GRUPLAŞMALAR VE AKTÖRLER

BM'nin genel geleneği temelinde, aktörler beş bölgesel grup içinde organize olmuşlardır. Bu bölge temelli gruplar 'Afrika devletleri', 'Asya devletleri', 'Doğu Avrupa devletleri', 'Latin Amerika ve Karayip devletleri', 'Batı Avrupa devletleri ve diğer devletler'dir. Bununla beraber, bu bölgesel grupların ötesinde, tarafların somut çıkarları ve diğer çeşitli gruplaşmalar iklim değişikliği müzakerelerinde daha ön plana çıkmıştır. İklim değişikliği müzakerelerindeki ana gruplaşmalar "G-77 ve Çin", "Küçük Ada Devletleri Birliği", "En Az Gelişmiş Ülkeler", "Avrupa Birliği" (AB), "Şemsiye Grup", "Çevresel Bütünlük Grubu", Paris İklim Zirvesi'nde ortaya çıkan "V20 Grubu" ve diğer gruplardır (UNFCCC: Who's who).

Bu gruplaşmalar içinde yer alan 'gelişmekte olan ülkeler' ortak müzakere pozisyonlarını belirlemek için genel olarak G-77 olarak anılırlar. G-77 grubu

1964 yılında, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'ı (UNCTAD-United Nations Conference on Trade and Development) çerçevesinde oluşturuldu ve 2014 Mayıs'ında 134 üyeye ulaştı. Her yıl değişen ve bu grubun başkanlığını yapan ülke iklim değişikliği müzakerelerinde genelde G-77 ve Çin adına konuşmaktadır. Bu grup çok büyük olduğu için ortak bir politika belirlemek çok zor olmasına karşın genel olarak tarihsel sorumluluk ve etik perspektifi üzerinden argümanlarını belirlemişlerdir. Ancak söylenebilir ki, Çin ve diğer gelişmekte olan ülkeler iklim değişikliği hususundaki çıkarlarda farklılaşmalarına rağmen müzakerelerde çok nadiren ayrılmaktadırlar (Lewis, 2007-08: 161-162). Yukarıda belirtilen gruplaşmalardan ikincisi olan 'küçük ada devletleri birliği', çoğu gelişmekte olan ülkeler olarak tanımlanan G-77 grubu üyesi olan yaklaşık 40 tane deniz seviyesi altında ada devletinden oluşan bir koalisyonudur. Bu grup üyesi ülkelerin ortak özelliği deniz seviyesindeki yükselişe karşı savunmasız olmalarıdır. Bu grup ülkeleri, iklim değişikliğinin onların hayatta kalmalarına tehdit oluşturması nedeniyle müzakerelerde ortak tutum sergilemektedirler. 48 üyeden oluşan bir diğer müzakere grubu da 'en az gelişmiş ülkeler grubu'dur. Bu ülkeler, özellikle iklim değişikliğine karşı olan savunmasızlıkları ve uyumları gibi ortak çıkarlarını savunmak için birlikte hareket ederek, müzakere sürecinde aktif rol almaya çalışmaktadırlar. İklim değişikliği müzakereleri içindeki liderlik pozisyonu alma eğiliminde olan ve aktif bir rol üstlenen bir diğer aktör 28 üyeli AB'dir. AB, bir bölgesel ekonomik bütünleşme organizasyonu olarak hem UNFCCC (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi-United Nations Framework Convention on Climate Change) hem de Kyoto Protokolü'ne taraf olmuştur. Birliğin başkanlığını yapan ülke, müzakerelerde hem AB hem de 28 üye devlet adına görüş bildirmektedir. Bir diğer gruplaşma ise Kyoto Protokolü'nün kabul edilmesinden sonra oluşan AB dışındaki gelişmiş ülkelere ve bazı ortak çıkar sahibi diğer ülkelere oluşan gevşek bir grup olan 'şemsiye grup'tur. Bu grubun resmi bir üye listesi olmamasına rağmen, genellikle Avustralya, Kanada, Japonya, Yeni Zelanda, Kazakistan, Norveç, Rusya Federasyonu, Ukrayna ve ABD gibi ülkelere olduğu görüşü yaygın kabul görmektedir. Bu ülkeleri bir arada tutan motivasyon Kyoto Protokolü sistemindeki maliyet verimliliğini (cost-effectiveness) ve esnekliği (flexibility) garanti altına alabilme istekleridir (Yamin ve Depledge, 2004: 45). İklim değişikliği müzakerelerinde ortak tutum sergileyen gruplardan bir diğeri de 'çevresel bütünlük grubu'dur. 2000 yılında şekillenen grubun üyelerini Meksika, Lihtenştayn, Güney Kore ve İsviçre oluşturmaktadır. İsviçre genellikle bu grubu koordine eden konumundadır. Bu grubun temel politikasını iklim değişikliği rejimi kapsamında çevresel bütünlüğü desteklemek oluşturmaktadır (Yamin ve Depledge, 2004: 48). Ayrıca, 2 derecelik sıcaklık artış limitinin yeterli olmayacağı, bu nedenle de sıcaklık artışının 1.5 derecede tutulması görüşü çerçevesinde Paris İklim Zirvesi'nde yeni bir gruplaşma

karşımıza çıkmıştır. Bu gruplaşma, iklim değişikliğinden en çok etkilenecek olan en savunmasız ülkeler grubu olan V20 (Vulnerable-20) olarak tanımlanmaktadır. Bu ülkelerin ortak özellikleri, nüfuslarının alt ve orta gelire sahip olması ki yaklaşık 700 milyonluk bir kitleyi temsil etmektedirler, dağlık, elverişsiz topraklarda ya da kurak iklimde yaşamaları ve deniz seviyesinin yükselmesinden en çok etkilenecek konumda bulunmaları şeklinde sıralanabilir. Bu ülkeler grubu, iklim değişikliği konusuna her zaman normatif, kurumsalcı ve bağlayıcı politikaların oluşturacağı bir iklim rejiminin gerekliliği penceresinden bakan AB'nin de desteğiyle iklim değişikliğinden görülebilecek zararları minimize edebilmek için müzakere edilen yeni anlaşmadaki küresel sıcaklık artış limitinin 1.5 derece olarak belirlenmesini ve bunun için gerekli önlemlerin alınmasını talep etmişlerdir (Sağsen, 2016: 74). Tüm bu belirtilen gruplaşmalar ötesinde, çeşitli diğer gruplardan da söz edilebilir. Bunlara örnek olarak petrol temelli ekonomik yapının devamlılığını isteyerek Kyoto Protokolü'ndeki temiz enerjiye dönüşümü yavaşlatmayı amaçlayan OPEC (the Organization of Petroleum Exporting Countries- Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü), Merkezi Asya Devletleri Grubu, Bağımsız Latin Amerika ve Karayipler İttifakı ve Cartagena Diyaloğu gibi gruplaşmalar gösterilebilir (UNFCCC: Party Groupings).

2. ULUSLARARASI İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ MÜZAKERELERİ VE TARAFLARIN TUTUMLARI

Uluslararası iklim değişikliği müzakere süreci, resmi olarak BM Genel Kurulu'nun 1990 yılında aldığı iklim değişikliği ile ilgili bir çerçeve sözleşme için Hükümetlerarası Müzakere Komitesi oluşturulmasına dair 45/212 sayılı karar ile başlamıştır (BM, 1990). Ancak, gruplaşmalar dikkate alınarak, müzakerelerde grupların ve aktörlerin davranışları ve aldıkları pozisyonlar üç dönemde incelenebilir. Bu dönemler "BMİDÇS (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi) dönemi: 1992-1994", "Kyoto Protokolü dönemi: 1995-2011", "Paris İklim Anlaşması Müzakere dönemi: 2011-2015" şekilde gruplandırılabilir.

Müzakerelerdeki ilk dönemin önemli olayları olarak iklim değişikliği görüşmelerinin de başlangıç noktaları olarak Dünya Zirvesi (Earth Summit-UNCED-United Nations Conference on Environment and Development-Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı) ve Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) (UNFCCC-United Nations Framework Convention on Climate Change) gösterilebilir. 1992 Dünya Zirvesi, 1972 yılında Stockholm'da gerçekleştirilen BM İnsan Çevresi Konferansı'nın 20. yıl dönümünde 194 devletin katılımıyla Rio de Janeiro'da gerçekleştirilmiştir. Bu konferansın katılımcılarından beş ülkenin iklim değişikliğine yönelik davranış biçimleri, Kanada için 'yap', ABD için 'ertele', Almanya için 'düzenle', Japonya için 'çözümle' ve Hindistan için 'sat' olarak özetlenebilir (Meakin, 1992). Bu

özet ise aslında genel müzakere sürecindeki aktörler için de söylenebilecek bir değerlendirmedir. 1992 Dünya Zirvesi'nde yukarıda belirtilen ülkelerden Kanada tüm tartışmalara katıldı, üzerinde anlaşılan tüm antlaşmaların kısa sürede onaylanmasını istedi ve zirvenin başarıya ulaşması için samimi bir çaba içindeydi. ABD'nin bu zirvedeki pozisyonu paradoksaldı. Bir yandan son 20 yıl boyunca karbon monoksit, sülfür dioksit emisyonlarını düzenli bir şekilde düşürerek çevre konusunda dünya liderliği konumunda olurken ve aynı zamanda küresel iklim değişikliği araştırması için 2.6 milyar Dolar yatırımda bulunurken, diğer yandan da iklim değişikliğine dair oluşturulması hedeflenen anlaşmayı zayıflatmaya ve imzalanmasını geciktirmeye çalışmaktaydı. Almanya özellikle eski Demokratik Doğu Almanya Cumhuriyeti'nin yoğun endüstrileşmeye dayalı ekonomisinden ötürü ve kirlilik problemleri ile baş edebilmek için çevresel düzenlemeler konusunda dünya liderliği pozisyonuna sahip olmuştur. Bu düzenlemeler özellikle önleyici eylemler ve kirlüten öder prensibi temelli ilkeler içermektedir. Dünya Zirvesi'ne katılan devletlerden bir diğeri olan Japonya ise daha çok çevre problemlerinin çözümüne odaklanmış bir pozisyon takip etmekteydi. Bunu yaparken de, çevre teknolojilerine ve teknoloji transferine önem vermiştir. Zirvedeki gelişmekte olan ülkelerin sesi olarak Hindistan hem kendi hem de diğer gelişmekte olan devletlerin ulusal kaynakları ve çevresel koruma için gerekli olan kaynağı sağlayabilmek için uğraş sağlamıştır (Meakin, 1992). Konferans boyunca yapılan tartışmalarda, ABD, alınacak çevre koruma önlemlerinin ekonomik büyümeyi yavaşlatacağını ve serbest piyasanın işleyişini engelleyebileceğini dile getirerek olası girişimlere karşı direnmeye çalışırken, Avrupa Topluluğu'nun da içinde bulunduğu diğer gelişmiş ülkeler daha girişken bir politika takip etmişlerdir. Bu politikalar çerçevesinde, bu ülkeler, Dünya Zirvesi'nde üzerinde anlaşılan tasarıların uygulanmasında üçüncü dünya ülkelere kaynak sağlamayı amaçlamışlardır. Bunun yanında, Rio Dünya Zirvesi'ndeki konulardan bir tanesi de güney-kuzey tartışması çerçevesinde ilerleyen kalkınma meselesidir. G-77 olarak ortak bir düzlemde müzakerelere katılan Üçüncü Dünya Ülkeleri, kuzey ülkelerinin aşırı tüketimini ve dünya genelindeki sürdürülebilir kalkınmanın önündeki bariyer olarak gördükleri geniş küresel yoksulluğu vurgulamışlardır. Ayrıca gelişmekte olan ülkeler küresel eşitsizliğin artmasıyla oluşan problemlere dikkat çekmişlerdir. Buna karşılık kuzey ülkeleri ise çevre kirlenmesinin ve bozulmasının nedeni olarak aşırı nüfus artışı, enerji verimliliği olmayan kirlletici sanayi ve teknolojik yetersizliği göstermekteydiler (Weissman: Summit Games). Yine aynı konferans çerçevesinde "Gündem 21" hazırlanmıştır. Gündem 21 kaynakların kirlenmesinde devletin sorumluluğu ile ulusal kaynaklar üzerindeki egemenlik arasında ilişki kurar ve bu iki unsuru kombine eder (Vogler, 2011: 349-353).

İklim değişikliği müzakere sürecindeki kilit noktalardan bir tanesi olan BMİDÇS görüşmelerinin de yapıldığı ve bu nedenle BMİDÇS evresi olarak

adlandırılabilir müzakerelerin ilk döneminde, çerçeve sözleşmesinin görüşmeleri sırasında AB, politika ve pozisyonunu kapsamlı bir anlaşmaya ulaşma ve bağlayıcı taahhütler verme gerekliliği temelinde şekillendirmiştir. Buna karşılık, Bush yönetimi de bağlayıcı bir anlaşmaya ulaşmak ve bağlayıcı taahhüt vermekten kaçınma eğiliminde olmuştur. Bu aktörler dışında, küresel emisyonun %21'ini oluşturan ve bu emisyonlarının kaynağı yoğun şekilde kullanılan fosil yakıtlar olan Çin, Hindistan ve Brezilya gibi endüstrileşen ya da gelişmekte olan devletler (G-77 ve Çin grubu) müzakerelerin bu evresinde iklim değişikliğinin temel nedeni olarak gelişmiş ülkelerin tarihsel sorumluluklarını vurgulamışlar ve bu devletler herhangi bir taahhütte bulunmama şartıyla iklim değişikliği müzakerelerine katılma konusunda fikir birliği etmişlerdir. Görüşmeler sırasında gelişmekte olan ülkeler (G-77 ve Çin), endüstrileşmiş ve endüstrileşmekte olan devletler için farklı zorunlulukların olması gerektiğini defaatle vurgularken, gelişmekte olan ülkeler arasındaki kalkınma seviyelerindeki farklılıkların da göz ardı edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Aslında, gelişmekte olan ülkeler arasında kalkınma farklılıklarına karşı güçlü bir direnç gösterme politikası bu grup içerisinde en çok Çin'in çıkarlarına hizmet eden bir eğilimdir. Zira, Çin'in hızla gelişen ekonomisi, var olan yüksek emisyonu ve öngörülebilir gelecekte daha da artacak emisyon oranı, böyle bir kategorileşme yapılması durumunda Çin'in listede hemen fark edilir bir konuma yerleşmesine neden olacaktır (Bjørkum, 2005: 27). Bu politikalar çerçevesinde gerçekleştirilen müzakereler sonucunda, BMİDÇS 9 Mayıs 1992 tarihinde imzaya açılmış ve Mart 1994'te minimum onay sayısına ulaşılarak yürürlüğe girmiştir. Bu gelişme, uluslararası iklim değişikliği müzakerelerindeki ilk evrenin tamamlandığına işaret eder.

Kyoto Protokolü süreci olarak da adlandırabileceğimiz ikinci evrede (1995-2011) ise temel tartışma protokolün yürürlüğe girme süreci etrafında gerçekleşmiştir. Bu süreçte iki temel konu ön plana çıkmıştır. Bunlardan ilki protokol kapsamında verilecek 'taahhüt'ler meselesiydi. Gelişmekte olan ülkeler Kyoto Protokolü'ne gönüllülük esaslı bile olsa kendileri için taahhütlerin eklenmemesi konusunda kendi duruşlarına uygun şekilde başarılı bir politika takip ederken, ABD özellikle Çin ile ekonomik rekabetini göz önünde bulundurarak konunun protokol dahiline alınması için çaba göstermiştir. Bunun için, Kyoto Protokolü'ne giden süreçte ABD baş müzakerecisi Frank Loy taraflara, gelişmekte olan ülkelerin emisyonlarını gönüllülük esaslı çerçevesinde azaltmaları için çeşitli mekanizmalar oluşturulması konusunda teşviklerde bulunmuştur. AB bu konuya karşı çıkmazken, G-77 ve Çin grubu herhangi bir taahhüte şiddetle karşı çıkmaya devam ettiler. AB, ABD'nin teklifine karşı çıkmamakla beraber müzakerelerin bu aşamasında ilk etapta gelişmiş ülkelerin yükümlülükleri üzerinde durmuş ve bu taahhütlerin güçlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu çerçevede, AB varılacak anlaşmada gelişmiş ülkeler için

emisyon azaltım hedefleri ve bir zaman çizelgesi belirtilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. ABD ise, eğer gelişmekte olan ülkeler hiçbir yükümlülük altına girmeyecekse bu süreç için gönülsüz olduğunu belirtti. ABD baş müzakerecisi konuyla alakalı “yapamayacağımız şeyleri taahhüt etmeyeceğiz ve bu anlaşmayı canlı tutabilirsek bu konuda şanslı olacağız” (Downie, 2014: 37) diyerek gönülsüzlüklerini ifade etmiştir. Tersine, AB gelişmekte olan ülkelerin taahhüt ile alakalı taleplerinin karşılanabileceğini belirtmiştir. G-77 ile birlikte Çin asıl üzerinde durulması gereken noktanın var olan taahhütlerin uygulanması ve yerine getirilmesi olduğu üzerinde durarak gelişmiş ülkelerin sorumlulukları üstlenmelerinin öncelik olduğu görüşünü savunmaktaydı. Çin delegasyonu BMİDÇS'nin bir parçası olacak olan Protokol önerisine şüpheci bakıyordu ve çerçeve sözleşmeye (BMİDÇS) uygun olarak EK I ülkelerinin kendi sorumluluklarının tümünü gerçekleştirmeden yeni bir protokol müzakeresi ile ilgilenmediklerini beyan etmişlerdi. Ayrıca, Çin, devam eden ekonomik kalkınmaları için ihtiyaçlarını vurgulayarak, iklim rejiminin artan enerji ihtiyacını da hesaba katması gerektiğini ifade etmiştir (Bjørkum, 2005: 28). İkinci evre olarak nitelendirilen müzakerelerin bu aşamasındaki iki temel tartışma alanından birisi olan taahhüt meselesi ilgili görüşmeler sonunda, ABD, uluslararası baskılara dayanamayarak AB'nin gelişmekte olan ülkelerin Kyoto Protokolü'nde taahhüt verme zorunluluğu olmasın şeklindeki pozisyonuna uymak durumunda kalmıştır.

Kyoto Protokolü müzakerelerindeki ikinci temel konu da ‘esneklik mekanizmaları’ (flexible mechanisms) meselesidir. ABD, kendi hedef ve taahhütlerini gerçekleştirmekte yardımcı olsun diye ‘Emisyon ticareti’(Emission Trading), ‘Ortak Yürütme’ (Joint Impementation) gibi esneklik mekanizmalarını desteklemiştir. AB'nin ise, şu anda esneklik mekanizmalarını en çok kullanan aktörlerden bir tanesi olmasına rağmen, Kyoto Protokolü müzakereleri yapıldığı dönemde bu mekanizmalara karşı şüpheci bir yaklaşımı vardı. Bu şüpheciliğin temel nedeni de ABD'nin bu mekanizmaları kullanarak aslında gerçek bir indirim yapmadan taahhütlerini gerçekleştirme yoluna gideceği ve ülke içi önlemlerden kaçınabileceği düşüncesidir. Aynı şekilde, gelişmekte olan ülkeler de bu mekanizmalara karşı çıktılar. Bu karşı çıkışın altında da yine gelişmiş ülkelerin kendi sorumluluklarından kaçınma yolu olarak bu mekanizmaları kullanacakları ve iklim değişikliğiyle mücadele yükünü gelişmekte olan ülkelere atacakları korkusu vardı. Ayrıca başta Çin olmak üzere gelişmekte olan ülkeler bu mekanizmaları yeni-sömürgecilik (neo-colonialism) olarak görmüşlerdir (Rowlands, 1995: 148).

Bu müzakereler sonucunda, aktörlerin tüm farklı görüşlerine ve hem gönüllü taahhüt verme meselesi hem de esneklik mekanizmaları üzerine olan tartışmalara rağmen Kyoto Protokolü Aralık 1997'de son halini aldı ve imzaya

açıldı. Ancak, ABD Kyoto Protokolü'nün tüm müzakerelerine katılmış olmasına rağmen, Protokolü ne imzaladı ne de onayladı. Temmuz 1997 tarihinde protokolün son taslağı üzerinde anlaşmaya varılmasından hemen önce Amerikan Senatosu Byrd-Hagel kararını aldı. Bu karara göre, 'ABD gelişmekte olan ülkeler için bir zaman çizelgesi olmayan, bağlayıcı hedefleri içermeyen ve Amerikan ekonomisine ciddi zararlar verebilecek hiçbir anlaşmaya imza atmamalıdır' (Wilmoth Lerner ve Lee Lerner, 2008: 606-607). 2001 yılında Lahey'de düzenlenen Taraflar Konferansı sırasında görüşmelere ara verilmesinden kısa süre sonra Bush yönetimi Kyoto Protokolü sürecinden çekildiğini açıkladı (Dessler, 2012: 210). Bu çekilmenin görünürdeki nedeni gelişmekte olan ülkelerin taahhüt verme zorunluluğunun olmaması ve Protokol'ün Amerikan ekonomisine zarar verdiği düşüncesi olmasına rağmen, en önemli neden olarak ABD ve Çin arasındaki ekonomik rekabet gösterilebilir. Bunun nedeni, dünya ekonomisinin 2000'li yılların başlarında üç büyük gücü olarak ABD, AB ve Japonya'dan söz edilirken (Fındıkçı, 2016: 40), günümüzde ise Çin'in uluslararası ekonomide payını arttırarak ABD'nin en büyük rakibi haline gelmesi ve bu duruma karşın Çin'in Kyoto Protokolü çerçevesinde bağlayıcı bir taahhüt verme zorunluluğu olmamasıdır. Kyoto Protokolü onaylama süreci ABD'siz şekilde devam etmiş ve Şubat 2005 tarihinde Rusya'nın onayı ile yürürlüğe girmiştir. Böylece protokolün yürürlüğe girmesi için gerekli 1990'daki karbondioksit emisyon miktarının %55'ini oluşturan endüstrileşmiş ülkelerin en az 55i tarafından onaylanması şartı yerine gelmiş oldu (Pittock, 2005: 249-250).

İklim değişikliği müzakerelerindeki Kyoto Protokolü evresi olarak adlandırılan bu dönemin protokolün yürürlüğe girdiği 2005 yılından, tüm taraflar için bağlayıcı nitelikte yeni bir anlaşmanın müzakerelerine başlandığı 2011 Durban Konferansı'na kadar geçen dönemin temel özelliklerini, hem yürürlüğe girmiş olan Kyoto Protokolü'nün uygulanması meselesi, hem ABD'nin tekrar sürece dahil edilme çabaları ve hem de Kyoto sonrası dönem için bağlayıcı ve kapsayıcı bir anlaşmaya ulaşabilme gayreti şeklinde özetlemek mümkündür. Ancak tabii ki 2012'de geçerlilik süresi bitecek olan Kyoto Protokolü yerine yeni bir anlaşmanın alması meselesi ve bu anlaşmada ABD'nin de yer almasını sağlama meselesi temel odaklanılan noktalar olmuştur. Buna mukabil, Cancun, Durban, Doha ve Varşova zirvelerinde gerçekleştirilen, "nasıl bir anlaşma Kyoto Protokolü'nün yerini almalıdır" sorusuyla yola çıkılan müzakereler başarıya ulaşamamış ve sonuç olarak, üçüncü evre olarak nitelendirilen Paris İklim Anlaşması müzakere dönemi uzun uluslararası müzakerelerin yaşandığı bir aşama olmuştur (Downie, 2014: 10).

2009 Kopenhag Konferansı'na kadar olan dönemde, tartışma, 2012 sonrası yeni anlaşmaya, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin taahhütlerine ve kötüleşen

küresel finansal duruma odaklanmıştır. AB, 2012 sonrası iklim değişikliği meselesi ile mücadele için 'açık fikir' ve 'yaratıcı ve yenilikçi' bir anlayış için çağrıda bulundu. AB bu dönemde ayrıca, birliğin gelecek taahhütlerle alakalı tartışmaya hazır olduğunu vurgularken, gelecek 10-15 yıllık süre içerisinde küresel emisyonadaki artışın durdurulması gerektiği ve bunun için ilk adımın da 2009 yılına kadar kapsamlı bir anlaşmaya varılması ihtiyacı konusunda uyarıda bulundu. Bu dönemdeki küresel mali durum konusunda da, AB'ye göre, iklim değişikliği ile mücadele için ekonomik durgunluğun bitmesi beklenemez ve AB'nin 2020'ye kadar emisyonunda %20 azaltım gerçekleştirme hedefi birlik içi tartışmalar yaratmasına rağmen hala geçerli ve net bir hedeftir (Zorlu, 2010). Taahhüt meselesinde, Rusya Federasyonu, büyük gelişmekte olan ülkeler gelecekteki anlaşmaya dahil olmadığı sürece yeni taahhüt altına girmek istemeyen ülkeler grubuyla aynı fikri paylaşmaktadır. Bu süreçte, G-77 ve Çin, müzakerelerin iklim değişikliği ve gelişmiş ülkelerin taahhütleri konularının aciliyetini yansıtmadığından yakınmışlardır. Barack Obama'nın ABD başkanlık seçimlerini kazanmasının ardından, Poznań'da düzenlenen 14. Taraflar Konferansı'nda Obama iklim değişikliğine yüksek öncelik vereceğini garanti etmiştir ve devam eden ekonomik krize çözüm olarak da yeşil enerji ekonomisine vurgu yapmıştır. Aynı zamanda, ABD, genel anlamda gelişmekte olan ülkelerin, özelde de Çin'in emisyon azaltımı konusunda bağlayıcı taahhütler vermesi gerektiğini yineledi (IISD Earth Negotiations Bulletin, 2008: 17-18).

2009 Kopenhag Konferansı'na gelindiğinde tarafların söylemlerinin değişmeye başladığı görülmektedir. Bu çerçevede, Çin ve Hindistan 2020'ye kadar emisyonlarındaki yoğunluğu azaltmak için gönüllü hedefler belirleyeceklerini duyurdular. Ancak, G-77 ve Çin, ikinci taahhüt döneminin (2013-2020) BMİDÇS'nin eşitlik prensiplerine ve 'ortak ama farklılaşan sorumluluklar' ilkesine saygı çerçevesinde belirlenmesi gerektiğini savundular. Ayrıca, Brezilya 2020 yılına kadar olağan tahminlerin dışında en az %36lık bir emisyon azaltımı gerçekleştirebilmek için gerekli adımları atacağını duyurdu. Hurrell ve Sengupta, bu gönüllü taahhütleri gelişmekte olan ülkelerin müzakere duruşlarındaki önemli bir kayma olarak tanımlamışlardır (Hurrell ve Sengupta, 2012: 471). Gelişmekte olan ülkelerin, özelde de BASIC ülkelerinin (Brezilya, Güney Afrika, Hindistan ve Çin) 2020 hedefleri Kopenhag Anlaşması'nın Ek'ine dahil edildi (Minas, 2013: 2). Aynı iklim konferansında, Başkan Obama ABD'nin emisyonlarını 2020 yılına kadar 2005 emisyon seviyesinin %17 altına çekeceğini beyan etti. Hemen hemen tüm katılımcı devletlerin bu söylem değişikliklerinin ve taahhütlerinin altında Kopenhag Anlaşmasının bağlayıcı nitelikte bir anlaşma olmamasının yattığı göz ardı edilemeyecek bir unsurdur. Bu anlamda, Kopenhag anlaşması BASIC liderleriyle ABD Başkanı Obama'nın toplantısı da dahil olmak üzere bir dizi gayri resmi istişareden oluşmaktadır.

Hindistan'ın baş müzakerecisi ve sonradan da çevre bakanı olan Jairam Ramesh Kopenhag Anlaşması'nın hukuki olarak bağlayıcı olmadığını ve bundan ötürü de anlaşma içinde bağlayıcı yeni bir unsurdan söz edilmediğini ifade etmiştir (The Hindu: 2010). Tüm bunların tersine, AB gelişmiş ve gelişmekte olan devletlerin de dahil olduğu tüm ülkeleri içeren hukuki bağlayıcılığı olan, küresel ve kapsamlı bir anlaşmaya varılmadan Kopenhag'tan ayrılınmaması gerektiğini savunmaktaydı. Ayrıca, AB, ABD'ye bağlayıcı emisyon azaltma taahhütleri vermesi konusunda, Çin'e de yine bağlayıcı eylemlerde bulunması konusunda çağrıda bulundu. Çünkü AB ancak bu şekildeki eylemlerle sıcaklık artışının 2°C altında bir seviyede tutulması hedefinin gerçekleştirilmesinin sağlanacağına inanmaktaydı. Dolayısıyla, Kopenhag Konferansı'nın sonunda hukuki olarak bağlayıcı nitelikte bir anlaşmanın çıkmamasının ve sadece gayri resmi niyetleri barındıran bir mutabakata varılmasının AB için tedirgin edici bir gelişme olduğu söylenebilir (Tindale, 2010). Aslında Kopenhag zirvesinde görülen tarafların söylem değişikliğinde bulunmasını ve çeşitli taahhütlerde bulunmalarını da yine konferans sonunda ulaşılan mutabakatın bağlayıcı bir metin olmaması ile ilişkilendirmek mümkündür.

Bu bağlamda, üçüncü evre olarak nitelendirilen 2011-2015 Paris İklim Anlaşması müzakere dönemine, bu evreye hazırlık niteliğinde değerlendirilebilecek 2009 Kopenhag Zirvesi (COP 15) sonrası süreçten başlamak gerekir. Bu evrenin temel odağını BMİDÇS ve Kyoto Protokolü çerçevesindeki uzun dönemli işbirliğini geliştirmeyi amaçlayan iki parçalı (bir parçası Kyoto Protokolü, diğeri BMİDÇS) bir müzakere süreci oluşturmuştur. Bu çerçevede, 2010 yılı Cancun Zirvesi'ne gelindiğinde müzakerelerin düşük bir motivasyonla başladığı söylenebilir. Bunun en büyük kanıtı olarak Kopenhag'la karşılaştırıldığında Cancun'a çok daha az sayıda hükümet ve devlet başkanının katılması gösterilebilir (Deutsche Welle: 2010). Aynı zamanda, Cancun Zirvesi'nde tarafların, özellikle Çin ve ABD'nin görüş ayrılıklarından dolayı önemli bir taahhütte bulunmayacağı beklentisi yüksekti. Ancak, Zirve sonunda belli bir oranda da olsa endişeleri gideren bir mutabakata varıldı. Bu mutabakat, 2015 Paris İklim Anlaşmasına giden müzakerelerin başlangıcı olan 2011 Durban Zirvesi için önem arz etmektedir (İKV: Cancun İklim Zirvesi). Bu dönemde, AB ise hem bir yol haritası belirlemeye hem de Kyoto Protokolü'nün ikinci taahhüt dönemini belirlemeye odaklanmıştı. Bu konuda AB'nin iklim eylemi delegesi Connie Hedegaard "bir yol haritasına ihtiyacımız var. Bu yol haritası bizi küresel, kapsamlı ve herkes için hukuki olarak bağlayıcı olmalı. Yol haritası demek BMİDÇS'yi değiştireceğiz anlamına gelmiyor. Bilakis, bu yol haritasını bizim Kyoto Protokolü, Bali, Cancun ve 'ortak ve farklılaştırılmış sorumluluklar' prensibi gibi başarılı olmuş unsurlar üzerine inşa etmemiz gerekiyor. Ayrıca AB daha geniş bir rejime dönüşümün parçası olarak Kyoto Protokolü'nün ikinci taahhüt dönemi için hazır." şeklinde bir beyanat verdi (UNFCCC: Statement

at the opening of the high-level segment of COP17). Buna ek olarak, AB, ABD ve başta Çin olmak üzere geliştirmekte olan ülkelerin 2015 yılına kadar bir anlaşma üzerinde fikir birliğine vardığını görmek istemekteydi. AB bu şekilde görüş bildirirken, Çin hâlen bir geliştirmekte olan ülke olduğunu ve hala gelişmiş ülkelerden daha az emisyonu sahip olduğunu belirterek daha çok gelişmeye devam etmek istemelerinin hakları olduğunu savunmuşlardır. Çin, endüstriyel büyümeden kaynaklı emisyonları azaltacağını vaat etti fakat Çin'e göre ABD kendi isteğine göre davranmaya devam ettiği süreci hiçbir şey değiştirmeyecekti. ABD ise, 2011 Durban Konferansı'nda, Çin ve diğer yüksek emisyonu sahip ülkeler, önümüzdeki yıllarda yeni bir anlaşmayı imzalamayı kabul etseler dâhi bu kendilerinin yine de sürece dahil olacakları anlamına gelmiyor görüşündeydi. ABD'ye göre, bunun yerine Kopenhag ya da Cancun zirvelerinde ortaya çıkan gönüllülük esaslı girişim ve belgeler yeterlidir (Telegraph: 2011). Buradan da 2009 Kopenhag Konferansı esnasındaki söylem değişikliklerinin konjonktür temelli olduğu (Kopenhag Mutabakatı'nın bağlayıcı bir belge olmaması) ve tarafların bağlayıcı bir anlaşmayı müzakere ettikleri zaman kendi süreç boyu takip ettikleri politikalara döndükleri görülmektedir.

Belirtilen bu görüşlere rağmen özellikle 2012 yılında Doha'daki 18. Taraflar Konferansı'ndan itibaren taraflar yine ulusal önceliklerini ön planda tutsalar bile 2015 yılında imzalamayı planladıkları yeni iklim anlaşmasının prensiplerini belirlemeye çalıştıkları söylenebilir. Doha Konferansı yeni iklim anlaşması için önemli bir adım olarak görülmüştür. Doha'da iklim değişikliği ile mücadelenin maliyeti, geliştirmekte olan ülkelerin proje ve eylemlerini finanse etme gibi konular da tartışılmıştır. Nihai olarak, 2014 yılında Lima'da gerçekleştirilen 20. Taraflar Konferansı'nda, taraflar Kyoto Protokolü sonrası yeni anlaşmanın temellerini müzakere etmeye devam etmişlerdir ve gerçekten de müzakeredeki aktörler bağlayıcı taahhütleri içeren yeni bir anlaşma konusunda mutabakata varmışlardır. Ancak, hâlen genel davranış biçimlerini devam ettirme eğiliminde gibi görünüyorlar. Örneğin, Çin adına baş müzakerecisi He Shan, öncelikle Lima Konferansı'nın başlıca önemi olarak yeni bir anlaşma için gereken unsurların belirleneceği bir platform olma özelliğine vurgu yapmış ve gelişmiş ülkelerin hem maddi hem de teknoloji konusundaki vaatlerini yerine getirmesi gerektiğini dile getirmiştir (Shan, 2014). Rene Orellana, bir grup olarak Çin ve G-77 adına 2015 anlaşmasının mutlaka BMİDÇS kapsamında yapılması gerektiğini ve ayrıca yeni anlaşmanın 'hakkaniyet' ve 'ortak ama farklılaşan sorumluluklar' prensipleri çerçevesinde hazırlanmasının önemini vurgulamıştır (UNFCCC, 2014). Buna karşılık, ABD 'herkese uygulanabilir' bir yeni anlaşma olması gerekliliğini vurgulamış ve bağlayıcı taahhütlerin sadece gelişmiş ülkeler için değil geliştirmekte olan ülkeler için de geçerli olması gereken temel ilke olduğunda ısrarcı olmuştur (US Department of State: Global Climate Change). AB ise genel düzenleyici ve normatif özelliğine paralel olarak, artık yeni bir

anlaşmanın zorunluluk olduğunu, sıcaklık artışını 2°C altında tutabilmek için vakit kaybetmeden bir mütabakata varılması gerektiğini vurgulamıştır. Gian Luca Galletti, AB ve üyeleri adına yaptığı açıklamada, yeni anlaşmanın 4 önemli unsur içermesi gerektiğini söyledi. Bu unsurlar şu şekilde sıralanabilir: (1) anlaşma küresel anlamda düşük karbon ekonomisinin nasıl olacağını netleştirmeli; (2) bağlayıcı taahhütler içermeli; (3) bu taahhüt ve vaatleri gerçekleştirebilmek için uygun bir rejim ve net kurallar içermeli; (4) son bilimsel çalışmalar ve gelişmeler ışığında iklim değişikliğinin etkilerinin hafifletilmesi konusunda düzenli görüş bildirecek bir mekanizma oluşturulmalı. Bu çerçevede AB'ye göre 2015 anlaşması dengeli olmalı ve iklim değişikliğinin kaçınılmaz etkilerini azaltacak gerekli unsurları ihtiva etmelidir. Bunun için en önemli şart ise sürece tüm tarafların aktif katılımıdır (Galletti, 2014). Son olarak, Lima görüşmelerinde, Alexander Bedritskiy Rusya Federasyonu adına pozisyon belirlemiş ve yeni anlaşmanın BMİDÇS ilkeleri çerçevesinde olması gerekliliğini tekrarlayarak verilecek taahhütlerin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için geçerli olması gerektiğini belirtmiştir. Ancak burada Rusya Federasyonu'nun önemseydiği nokta bu taahhütlerin ülkelerin durumları ve seviyelerine göre farklılaşması konusudur (United Nations: 2014). Tüm bu müzakerelerin ve beyanatların ardından, 2014 Lima iklim değişikliği görüşmelerine katılan uluslararası müzakereciler küresel ısınma ile mücadele için bir plan üzerinde anlaştılar. Bu planda ilk kez sera gazlarını azaltmak için tüm tarafların taahhütler vereceği konusu yer almıştır. Bu üzerinde anlaşılan plan, son şekli verilecek olan yeni iklim değişikliği anlaşmasına giden önemli bir adım olarak değerlendirilmek üzere 2015 Paris İklim Zirvesi'nde (COP 21) masaya yatırılmıştır. 2020 yılında yürürlüğe girmesi planlanan yeni anlaşmanın müzakereleri sırasında en çok üzerinde durulan konular tarafların taahhütleri, hedef olarak belirlenecek küresel ortalama sıcaklık artış limiti ve finansal konular oldu. Paris İklim Zirvesi'nde 1992 yılından itibaren müzakere süreci değerlendirildiğinde pozitif bir gelişme olarak kabul edilebilecek şekilde tüm taraflar emisyon taahhüdünde bulunmuşlardır. Bu bağlamda, müzakereler sırasında niyet edilen ulusal olarak belirlenmiş katkılara bakılacak olursa, AB 1990 seviyesine göre 2030 itibariyle emisyonlarında %40'lık bir azaltım yapmayı, ABD referans yıl olarak kabul ettiği 2005 seviyesine göre 2025 itibariyle %28'lik bir azaltmayı, Çin karbon emisyonlarında 2030 itibariyle zirveye ulaşıp net olarak azaltmayı ve Türkiye de yine 2030 yılı itibariyle referans senaryoya göre emisyonunu %21 taahhüt hedef olarak sunmuşlardır. Müzakereler sonucunda varılan anlaşmada taraflar, 2020 sonrasında her beş yılda bir emisyon azaltım niyetlerini revize edecekleri konusunda anlaştılar. Ancak, anlaşmanın zayıf yönü olarak, azaltım hedeflerinin yetersiz ve bağlayıcılığının zayıf olduğu söylenebilir. Paris İklim Zirvesi'ndeki müzakerelerdeki ikinci kritik konu ise küresel sıcaklık artışının sınırlandırılması ile alakalıydı. Genel olarak hem IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change) raporları başta olmak üzere bir

çok bilimsel çalışmada hem de iklim değişikliği müzakerelerinde sıcaklık artışının 2100 yılına kadar 2 derecede tutulma amacı genel kabul gören bir yaklaşımdır. Paris'te de müzakerelerde 2 derece üzerinde anlaşmaya varılacağı düşünüldükten ortaya çıkan yeni bir gruplaşma küresel sıcaklık artışındaki sınırlandırılmanın 1,5 derece olması gerektiğini ortaya attı. Bu gruplaşma, iklim değişikliğinden en çok etkilenecek olan en savunmasız ülkeler grubu olan Vulnerable-20 (V20) olarak tanımlanmaktadır. Bu ülkeler grubu, AB'nin de desteğiyle iklim değişikliğinden görülebilecek zararları minimize edebilmek için müzakere edilen yeni anlaşmadaki küresel sıcaklık artış limitinin 1.5 derece olarak belirlenmesini ve bunu sağlamak için gereken kararların alınmasını talep etmişlerdir. Müzakereler sonucunda da küresel sıcaklık artışı limitinin 1,5 ila 2 derece ile sınırlandırılması hedefi Paris İklim Anlaşması'nda yer almıştır. Paris İklim Zirvesi'nde müzakerelerin üçüncü temel tartışması da finans konusunda gerçekleşti. Aslında temelini kuzey-güney tartışmaları ve devletler arasında gelişmişlik farkları üzerine yapılan tartışmalardan alan bu konu, Paris müzakerelerinde kendini genelde finans konusunda özeldede gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere yapacağı maddi ve teknik destekler meselesi şeklinde gösterdi. Bu anlamda, Paris'te geliştirmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelerin 2020 yılına kadar kendilerine yapacakları desteğin bu tarihten sonra da devam etmesini talep ettiler. Tartışmalar, bu desteğin nasıl ve hangi kaynaklardan yapılacağı şeklinde gerçekleşti (Sağsen, 2016: 75). Sonuçta, varılan anlaşmada gelişmiş ülkeler, 2020 yılına kadar her yıl 100 milyar dolar ödemeyi kabul etti. 2020 sonrası desteğin genişlemesine ve 2025 sonrası için ise tekrar konunun müzakere edilmesine karar verildi (IISD Earth Negotiations Bulletin, 2015: 43). Bu bağlamda, Paris'te varılan anlaşma ile alakalı yapılabilecek genel değerlendirme ezcümle, anlaşmanın bağlayıcı nitelikte olması, oy birliğiyle kabul edilmesi ki siyasi niyet açısından önemli bir husus ve iklim değişikliğiyle mücadele sürecindeki ilerlemenin temel taşlarından biri olması niteliğiyle önemli bir belgedir ve gelecek için ümit vermektedir şeklinde yapılabilir. Ancak, önemli çaba harcanan bir sürecin sonucunda Paris Anlaşması ile başarılmanın temelde Kyoto Protokolü sonrası için bir yol haritasının çizilmesi olduğunu ve anlaşmanın, uzun dönemli iklim değişikliği mücadelesinde bir nihai hedef değil bir ara durak niteliğinde olduğunu unutmamak gerekir (Sağsen, 2016: 75).

Bir ara durak ya da çabaların geldiği önemli bir nokta da olsa Paris Anlaşması sonrası yaşanan süreç yine ülkelerin çevresel kaygılar ile değil ulusal çıkarlarla ve ekonomik temelli konuya baktıklarını gösterdi. Seçim çalışmaları sırasında küresel ısınmanın gerçek olmadığına dair açıklamalar yapan Trump, başkan seçilmesinin ardından tıpkı 2001 yılında George W. Bush yönetiminin ABD'yi Kyoto protokolünden çektiği zaman olduğu gibi, Paris Anlaşması'nın ve iklim değişikliği sürecinin ABD ekonomisine zarar verdiği gerekçesiyle anlaşmadan çekildiğini açıkladı (Deutsche Welle, 2017). Trump yaptığı

açıklamada tıpkı yeni ulusal güvenlik strateji belgesi'nin temel ayaklarından biri olarak belirlenen 'Amerikan'ın refahının korunup güçlendirilmesi' (Whitehouse, 2017) önceliğine uygun şekilde "ABD vatandaşlarının refahını öncelemeyen bir anlaşmada yer almayacaklarını" belirterek anlaşmadan çekildiğini açıklamıştır (Deutsche Welle, 2017). Bu karar, hem anlaşmayı imzalayan diğer devletler tarafından hem de çeşitli çevrelerce tepkiyle karşılanmıştır. Bu kararın hem dünyaya hem de anlaşmanın geleceğine zarar vereceği üzerinde durulmaktadır. Bu durumun, tıpkı 2001 sonrası dönemdeki gibi, ABD'yi tekrar müzakere sürecine dahil etmek için yoğun bir çabanın gösterilmesine neden olacağını ve zaten ağır ilerleyen bir süreci de baltalayacağını söylemek yerinde olacaktır. Bu tekrarlanan döngü iklim değişikliği müzakerelerinde ulusal çıkarların ve aktörlerin birbirlerini gözeterek hamleler gerçekleştirdiğinin en anlamlı örneklerindedir.

3. SONUÇ

Öncelikle söylemek gerekir ki uzunca sayılabilecek bir müzakere evresinde zaman içerisinde tüm aktörlerin politika ve pozisyonları süreç içinde söylemsel değişiklik göstermiştir. Belirlenen politikalar, tek bir iklim sistemi içinde yaşadığımız düşünüldüğünde her ülkeyi çok ciddi şekilde etkileyen/etkileyecek bir konu için bile genel anlamda küresel önceliklere göre değil de ulusal çıkarlara göre şekillendirilmeye devam etti. Bu nedenle, müzakere halindeki aktörler mümkün olduğu kadar bağlayıcı taahhütler vermemeye çalışmakta, ayrıca kapsamlı ve hukuki bağlayıcılığı olan bir anlaşmayı ötelemeye çalışmaktadırlar. Daha da net bir ifadeyle eğer bağlayıcı bir taahhüt gerekliliği yok ise aktörlerin sürecin içinde daha çok yer aldıklarını, ancak bağlayıcı bir taahhüt vermek gerektiği zaman ise erteleme eğilimi içinde olduklarını rahatlıkla tespit etmemiz mümkündür. Ertelemenin ötesinde, ABD, 2001 yılında Bush yönetiminin Kyoto Protokolü'nden ve 2017 senesinde de Trump yönetiminin Paris İklim Anlaşması'ndan Amerikan ekonomisine zarar vereceği gerekçesiyle çıkmalarıyla, dünyayı en çok kirleten ülkelerden biri olarak sürecin aksamasına neden olmaktadır.

Bu çerçevede, müzakere sürecinde aktörlerin politikaları özetlenirse, genel anlamda tüm aktörler, spesifik olarak da Çin ve ABD görüşmelerdeki pozisyonlarını belirlerken birbirlerinin attıkları adımları hesaba katarak hareket etmektedirler ve süreci ertelemek genel bir eğilim olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşılık, diğer aktörlerden farklı bir davranış içinde olan AB ise kendi yapısına uygun olarak kurumsalcı, norm oluşturucu ve düzenleyici bir politika takip etmektedir. Buradan AB'nin çok idealist bir aktör olduğu sonucu çıkartılmamalıdır. Aslında, AB de tıpkı diğer aktörler gibi kendi çıkarlarına uygun olarak davranan küresel bir güçtür. Ancak AB çıkarlarını farklı tanımlamaktadır ve uluslararası iklim değişikliği müzakerelerinde diğer

aktörlerden farklı davranış biçimini bir dış politika tercihi olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Tüm bu farklı politikalara rağmen sürecin işlemediğini söylemek de doğru olmayacaktır. Hiçbir taraf için bağlayıcı vaat içermeyen BMİDÇS belgesinden önce gelişmiş ülkeler için bağlayıcı unsurlar içerin Kyoto Protokolü'ne oradan da tüm taraflar için bağlayıcı taahhütleri barındıracak yeni bir iklim anlaşmasına varılma aşamasına gelinmiştir. Ayrıca sürecin oldukça yavaşlamasına neden olduğu düşünülebilecek iki aktör olan ABD ve Çin'in 2014 yılında bir araya gelerek anlaşmaya vardıklarını ortak bir duyuru ile açıklamaları süreç adına önemli gelişmelerden bir tanesi olarak görülebilir. Çünkü, birbiriyle ekonomik olarak rekabet içinde olan bu iki büyük miktarda emisyon yaratan ülkenin niyet bildirmesi hem küresel iklim değişikliği müzakereleri hem de iklim değişikliği ile mücadele edilebilmesi için hayati önem taşımaktadır (Whitehouse: 2014). Ayrıca ülkelerin ulusal iklim değişikliği programları hazırlamaları, özellikle yenilenebilir enerji konusunda yatırımlarını arttırmaları, belli oranda sistemsel dönüşüm sağlama niyeti ortaya koymaları yine süreç için olumlu görülebilecek göstergelerden bir tanesidir. Bunun yanı sıra, devletlerin ve aktörlerin uluslararası politikada edindikleri pozisyonu korumak, ekonomik gelişmişliklerini devam ettirmek veya ekonomik gelişme sağlamak istemeleri nedeniyle konuyu öteleme eğilimleri kendi içinde anlaşılabilir bir husus olsa bile bu tutum, iklim değişikliği ve küresel ısınmaya çözüm aramaya çalışan bir uluslararası süreci yavaşlatmaktadır. Devletler açısından kabul edilebilecek bir başka durum da iklim değişikliği ile mücadele sırasında yapmak zorunda kalacakları hem üretim tipi hem de enerji kaynakları açısından dönüşüm için katlanmak durumunda oldukları maliyettir. Bu durum da aktörlerin tıpkı bir satranç oyuncusu gibi birbirlerinin hamlelerine göre politika belirlemesine neden olan etkenlerden bir tanesidir.

Tüm bunlara ek olarak, iklim değişikliği gibi tüm ülkeleri farklı şekilde ve şiddette etkileyen/etkileyecek bir konuda bile ülkelerin küresel önceliklere göre davranmayıp ulusal perspektiften politika takip etmelerinin pratikteki yansıması olarak hedeflenen 2100 yılına kadar sıcaklık artışının 1,5-2 derece ile sınırlı tutulmasının gerçekçi olmadığını gösteren iki önemli husus üzerinde durulmalıdır. Bu konular aslında uluslararası iklim müzakerelerinin yeterli olmadığı ve aslında kısacası 'siyasi irade' (*political will*) eksikliği olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda, bu iki husus 'emisyon boşluğu' (*emission gap*) ve 'emisyon ticareti' (*emission trading*) meseleleridir.

Emisyon boşluğu meselesi küresel iklim değişikliği tartışmalarına katılan tüm aktörleri ilgilendiren bir husustur. Emisyon boşluğu terimi, 2100 yılında ısınma miktarını 2 derece sınırında tutma hedefine ulaşmak için gerekli emisyon

azaltım miktarı ile emisyon azaltma taahhüt miktarları arasındaki farkı ifade etmektedir. Tanınmış iklim bilimci James Hansen, son çalışmasında, 2 santigrat derecelik hedefi karşılamak için oluşturulan politikaların 3-4 derecelik bir sıcaklık artışı meydana getirmesinin muhtemel olduğunu iddia etmiştir. Bunun nedeni olarak da, sıcaklık artışını 2 derece sınırları içinde tutma hedefi gerçekleşse bile, geçmişte etkileri dikkate alınmayan okyanusların dünyayı ısıtmaya devam edeceği gösterilmektedir. Bu durum da dünya üzerinde insanlar arasında çatışmalar ile birleştiğinde dramatik iklim değişikliği olaylarının yaşanması sonucunu doğuracaktır (Foeeurope, 2013).

James Hansen'den başka, bu konudaki diğer bir değerlendirme ise IPCC 5. Değerlendirme Raporunda yer almıştır. Raporda ısınmanın 2 dereceden daha az seviyeye düşürülmesi için 2020, 2025 ve 2030 yıllarında hem bölgesel hem de küresel anlamda gerekli olan eşik değerlendirilmiştir (Hare vd., 2014). Konu hakkındaki genel görüş, 2100 yılı itibariyle sıcaklık artışının 2 derecede tutulma hedefinin gerçekleştirilmesi için müzakerelerde verilen taahhüt miktarlarından çok daha fazla miktarlarda indirim yapılması gerektiğidir. Bu tartışmalardan çıkan sonuç, eğer sıcaklık hedeflenen 2 derece üzerinde kalırsa iklim değişikliğinin yıkıcı etkileri yaşanacaktır. Bu anlamda, AB 2 derecelik eşiği sağlayabilmek için gerekli tüm eylemleri yapmayı taahhüt ettiğini tekrarlamaktadır. Ancak, söylemek gerekir ki AB liderleri 2°C sınırın aşılma ihtimalinin yarı yarıya olduğunu da belirtmektedirler (Foeeurope, 2013).

İklim ve iklim değişikliği müzakereleri ile alakalı bir diğer eleştiri ise 'emisyon ticareti' ile alakalıdır. Emisyon ticareti mekanizması gerekliliklerini yerine getiremeyen ülke ile emisyon hakkı altında kalan ülke arasında kaydi emisyon ticarettir. Kısacası, emisyon ticareti Ek-I ülkeleri arasındaki emisyon izinlerinin alım satımını genişletir. Japonya ve ABD gibi gelişmiş ülkeler taahhüt ettikleri hedeflerini gerçekleştirmek için emisyon ticaretinin de içinde yer aldığı esneklik mekanizmalarını güçlü bir şekilde desteklemişlerdir. Buna karşılık, 1990lı yıllarda, Avrupalı müzakereciler buna karşı çıktılar ve ABD'nin sera gazı emisyon ticareti teklifini eleştirmiştir (Wiener, 2008: 74). AB üyeleri arasındaki şüpheli grup, esneklik mekanizmalarının kullanımının devletlerin içeride almaları gereken önlemleri gerçekleştirmeden emisyon azaltımı taahhütlerini yerine getirmek için bu mekanizmalara sığınacaklarını düşünmektedir (Downie, 2014: 38). Ancak, belirtmek gerekir ki daha sonraki dönemlerde AB ülkeleri de kalkınma ile verilen taahhütleri yerine getirme uğraşı arasında kaldıkları için emisyon ticaretini yoğun bir şekilde kullanmaya başlamıştır.

Ayrıca, karbon ticaretine bir başka eleştiri de bu mekanizmanın bazı devletler tarafından sömürgecilik olarak algılanmasıdır. Bu yolla büyük emisyon yayan ülkeler etkisiz endüstriyel projelerle karbon tasarrufundan kredi kazanırlarken, aynı zamanda da tüketim seviyelerini korumaktadırlar. Bir başka

endişe ise bu mekanizmanın kaydi bir işlem olması ve bu mekanizmayı çalıştıran ülkenin gerçekte kendi emisyonlarında bir azalma olmazken bu ticareti gerçekleştirdikten sonra emisyon azalmış gibi muhasebe olarak bir düşüş gerçekleşmesidir.

Tüm bu ifade edilen gerçeklikler ışığında, son söz olarak söylenebilir ki iklim değişikliği, küresel ısınma ve bunların olumsuz etkilediği su, gıda, ormancılık yani kısacası yaşam ile ilgili tüm alanlara yansiyacak negatif etkilerle mücadele edebilmek için genel olarak tüm aktörlerin, özeldede dünya politikasında etkin olup, yönlendirme gücüne sahip aktörlerin ve aynı zamanda özellikle dünya emisyon salınımına en büyük paya sahip aktörlerin ‘siyasi irade’ göstererek risk ve fayda paylaşımı düşüncesiyle sürece yönelmeleri gerekmektedir. Bunu yaparken, emisyon ticareti gibi kaydi ve gerçekte olmayan düşüşler yerine ciddi enerji ve üretim biçimi farklılaştırılması gerekmektedir. Uluslararası ekonomik rekabeti düşündüğümüzde, böyle bir dönüşümün yapılmasında hep ana motivasyonun aktörün uluslararası sistemdeki pozisyonunu kaybetmeme isteği olduğu görülmektedir. Bu nedenle, tüm küreyi etkileyen bir konuda bağlayıcı ve küresel öncelikli ortak bir politikanın belirlenmesi gerekliliği, üzerinde anlaşılan 2100 yılına kadar sıcaklık artışını 1.5-2 derece arasında tutmak hedefi için mutlak yapılması gereken bir öncelik olarak karşımızda durmaktadır. Farkına varılması gereken temel husus, iklim değişikliği ve küresel ısınmanın tek bir iklim sistemi altında yaşandığı için tüm aktörleri farklı şekillerde ama mutlak olarak etkilediği ve etkilemeye devam edeceğidir. Bu anlamda, kısa vadeli ulusal çıkarlar ile atılan adımlar ve verilen kararlar uzun vadede süreklilik gösteremeyecektir ve zaten etkileri tamamen ortadan kaldırılamayacak olarak tanımlanan böyle bir süreçte çok daha olumsuz etkiler bırakacaktır.

KAYNAKÇA

Bjørkum, Ida (2005), China in the International Politics of Climate Change: A Foreign Policy Analysis, FNI Reports 12/2005, The Fridtj of Nansen Institute.

Brauch, Hans Günter (2008), “Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü”, Uluslararası İlişkiler, 5 (18): 1-47.

Brzezinski, Zbigniew (1997), The Grand Chessboard: American Primacy and Its- Geostrategic Imperatives (New York: Basic Books).

Dessler, Andrew E. (2012), Introduction to Modern Climate Change (Cambridge: Cambridge University Press).

Deutsche Welle (2010), “İklim Zirvesi'nde umutlar tükeniyor”, <http://www.dw.com/tr/iklim-zirvesinde-umutlar-t%C3%BCkeniyor/a-6310251> (29.05.2017).

Deutsche Welle, (2017), “ABD Paris İklim Anlaşması'ndan çekilde”, www.dw.com/tr/abd-paris-iklim-anlasmasindan-cekildi/a-39088309 (18.10.2017).

Downie, Christian (2014), *The Politics of Climate Change Negotiations: Strategies and Variables in Prolonged International Negotiations*, New Horizons in Environmental Politics Series (Cheltenham UK and Northampton, MA, USA, Edward Elgar).

Erdoğan, Mehmet (2016), “Çevre Eğitiminin Doğuşu ve Gelişimine Kaynaklık Eden Hareketler ve Çalışmalar”, Aydın Kocaeren, Aysel (Der.), *Çevre ve Enerji*, (Ankara: Nobel Yayınları): 21-39

Fındıkçı, Aydın (2006), “Dünya Ekonomisi Küreselleşmenin Neresinde?”, *Uluslararası İlişkiler*, 3 (9): 21-49.

Friends of the Earth Europe (2013), “Europe’s Climate Gap: The unspoken disconnect between climate science and the EU Action”, http://www.foeeurope.org/sites/default/files/publications/foee_europe_climate_gap_briefing_june13.pdf (23.02.2017).

Hare, Bill, Michiel Schaeffer, Marie Lindberg, Niklas Höhne, Hanna Fekete, Louise Jeffery, Johannes Gütschow, Fabio Sferra, Marcia Rocha (2014), “Below 2 °C or 1.5 °C depends on rapid action from both Annex I and Non-Annex I countries”, *Climate Action Tracker-Policy Brief* (revize edilmiş 07 Haziran 2014)

Hoshino, Satoshi (2010), *Kişisel Görüşme*, Tokyo.

Hurrell, Andrew ve Sandeep Sengupta (2012), “Emerging powers, North-South relations and global climate politics”, *International Affairs*, 88 (3): 463-484.

IISD Earth Negotiations Bulletin (2008), “Summary of the Fourteenth Conference of Parties to the UN Framework Convention on Climate Change and Fourth Meeting of Parties to the Kyoto Protocol: 1-12 December 2008”, 12 (395).

IISD Earth Negotiations Bulletin (2015), “Summary of the Paris Climate Change Conference: 28 November-13 December 2015”, 12 (663).

IPCC (2007), “Summary of Policymakers”, *A Report of Working Group I of the Intergovernmental Panel on Climate Change*.

IPCC, "Organization", <http://www.ipcc.ch/organization/organization.shtml> (01.08.2017).

İKV, "Cancun İklim Zirvesi Sonuçlandı", http://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/cancun_iklim_zirvesi_sonuclandi.pdf (29.09.2017).

Lerner, Brenda Wilmoth ve K. Lee Lerner (2008), *Climate Change in Context*, (Londra: Gale).

Lewis, Joanna I. (2007), "China's Strategic Priorities in International Climate Change Negotiations", *The Washington Quarterly*, 31 (1): 155-174.

Meakin, Stephanie (1992), "The Rio Earth Summit: Summary of the United Nations Conference on Environment and Development", <http://publications.gc.ca/Collection-R/LoPBdP/BP/bp317-e.htm#B.%20Countries%28txt%29> (05.05.2017).

Minas, Stephen (2013), "BASIC positions-Major emerging economies in the UN Climate change negotiations", FPC Briefing, The Foreign Policy Center.

Oberthür, Sebastian ve Hermann E. Ott (1999), *The Kyoto Protocol: International Climate Policy for the 21st Century* (Berlin: Springer).

Pittock, A. Barrie (2005), *Climate Change, Turning up the Heat* (Londra: Earthscan).

Porter, Gareth ve Janet Welsh Brown (1996), *Global Environmental Politics* (Oxford: Westview Publishing).

Rachel Carson (2002), *Silent Spring* (New York: Mariner Books, Houghton Mifflin Company).

Rowlands, Ian (1995), "The Climate Change Negotiations: Berlin and Beyond", *Journal of Environment and Development*, 4: 145-163.

Sağsen, İlhan (2011), *İklim Değişiminin Güvenlik Boyutu ve Orta Doğu'ya Etkileri*, Orsam Su Araştırmaları Programı, Rapor No:2.

Sağsen, İlhan (2016), "Dünyanın Geleceği Üzerine Önemli Bir Viraj: 2015 Paris İklim Değişikliği Zirvesi", *Ortadoğu Analiz-Orsam*, 8 (72): 72-75.

Shan, He (2014), "China's chief climate negotiator in Lima", http://www.china.org.cn/environment/2014-12/05/content_34236273_2.htm (22.01.2017).

Telegraph (2011), “Negotiating positions of major economies”, <http://www.telegraph.co.uk/news/earth/environment/climatechange/8920941/Rifts-emerge-at-talks-as-UN-climate-change-conference-opens.html?mobile=basic> (20.01.2017).

The Hindu (2010), “Jairam Ramesh statement on Copenhagen Accord in Rajya Sabha”, <http://www.thehindu.com/news/national/jairam-ramesh-statement-on-copenhagen-accord-in-rajya-sabha/article69893.ece> (17.09.2017).

The White house - Office of the Press Secretary (2014), “US-China Joint Announcement on Climate Change”, <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/11/11/us-china-joint-announcement-climate-change> (11.05.2017).

Tindale, Stephen (2010), Kişisel Görüşme, Londra.

Türkeş, Murat (2012), “Türkiye’de Gözlenen ve Öngörülen İklim Değişikliği, Kuraklık ve Çölleşme”, Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi, 4 (2): 1-32.

UNFCCC (2014), “Statement by Italian Minister Gian Luca Galletti on behalf of the European Union and its Member States”, http://unfccc.int/files/meetings/lima_dec_2014/statements/application/pdf/e_u_statement_durban_platform.pdf (22.09.2017).

UNFCCC (2014), “Statement on behalf of the Group of 77 and China by Ambassador Rene Orellana, Chair of the Group of 77 and China at the Opening plenary of the Ad Hoc Working Group on the Durban Platform”, http://unfccc.int/files/bodies/awg/application/pdf/adp2-7_opening_statement_by_g77_and_cS (22.06.2017).

UNFCCC, “Party Groupings”, http://unfccc.int/parties_and_observers/parties/negotiating_groups/items/2714.php (30.08.2017).

UNFCCC, “Statement at the opening of the high-level segment of COP17 by Connie Hedegaard, European Commissioner for Climate Action”, http://unfccc.int/files/meetings/durban_nov_2011/statements/application/pdf/111206_cop17_hls_european_union.pdf (18.09.2017).

UNFCCC, “Who’s who: Groupings and actors”, http://unfccc.int/essential_background/convention/items/6343.php (30.06.2017).

United Nations (1990), “BM Genel Kurulu 45/212 sayılı kararı”, <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r212.htm> (11.09.2017).

United Nations (1992), “United Nations Framework Convention on Climate Change”.

United Nations (2014), “Statement by Mr. Alexander Bedritskiy, Advisor to the President of the Russian Federation, Special Presidential Representative on Climate Issues at UN Climate Summit, National Action and Ambition Announcements”, <http://www.un.org/climatechange/summit/wp-content/uploads/sites/2/2014/09/Russian-national-announcement-at-the-Climate-Summit-ENG.pdf> (23.09.2017).

US Department of State, “Global Climate Change”, <http://www.state.gov/e/oes/climate/> (23.01.2017).

Vogler, John (2011), “Environmental Issues”, John Baylis, Steve Smith and Patricia Owens (der.), *The Globalization of World Politics*, 5. Baskı (New York: Oxford University Press): 350-368.

Weissman, Robert, “Summit Games: Bush Busts UNCED”, http://multinationalmonitor.org/hyper/issues/1992/07/mm0792_06.html (05.01.2017).

Whitehouse (2017), “A New National Security Strategy for a New Era”, www.whitehouse.gov/articles/new-national-security-new-era/ , (04.01.2017).

Wiener, Jonathan B. (2008), “Better Regulation in Europe”, Jane Holder and Donald McGillivray (der.), *Taking Stock of Environmental Assessment*, (New York: Routledge-Cavendish): 65-130.

Yamin, Farhana ve Joanna Depledge (2004), *The International Climate Change Regime: A guide to Rules, Institutions and Procedures* (Cambridge: Cambridge University Press).

Zorlu, Pelin (2010), *Kişisel Görüşme*, Londra.